

*М.І. Копетюк,
кандидат юридичних наук, доцент
(Волинський національний університет
імені Лесі Українки)*

Деякі особливості і правові наслідки відмови прокурора від державного обвинувачення

Ключові слова: *суд, прокурор, державне обвинувачення, відмова від обвинувачення, законодавче удосконалення.*

Згідно з п. 1 ст. 121 Конституції України та п. 1 ч. 1 ст. 5 Закону України “Про прокуратуру” однією з найголовніших конституційних функцій прокуратури є підтримання державного обвинувачення в суді [1, 101; 3, 57]. Ця функція поставлена законодавцем першою серед інших конституційних функцій прокуратури, що відповідає її ролі та значенню.

Участь прокурора у судовому процесі повинна максимально сприяти суду у виконанні вимог кримінально-процесуального закону про всебічний, повний і об’єктивний розгляд кримінальних справ та постановлення обґрунтованих законних судових рішень. А тому підтримання державного обвинувачення на належному рівні, особливо в сучасних умовах судово-правової реформи, підвищення ролі та престижу суду вимагає від прокурора удосконалення професійної майстерності, фаховості, сумлінного ставлення до обвинувальної діяльності в суді.

На державного обвинувача покладається вся відповідальність за доведення обвинувачення, його обґрунтованості, подання та оцінку доказів і доведення їх переконливості. Прокурор не просто демонструє всім учасникам процесу докази, які привели його раніше до цього переконання, а й використовує додаткові факти, що не були

йому відомі в період затвердження обвинувального висновку та стали доповненням для судового розгляду.

Згідно з ч. 2 ст. 264 КПК України прокурор, керуючись вимогами закону і своїм внутрішнім переконанням, підтримує перед судом державне обвинувачення, подає докази, бере участь у дослідженні доказів, заявляє клопотання і висловлює свою думку щодо клопотання інших учасників судового розгляду, викладає свої міркування з приводу застосування кримінального закону і міри покарання. Однак закон зобов’язує прокурора, що коли в результаті судового розгляду він прийде до переконання, що дані судового слідства не підтверджують пред’явленого підсудному обвинувачення, він повинен відмовитися від обвинувачення і в своїй постанові викласти мотиви такої відмови (ч. 3 ст. 264 КПК) [5, 523]. Таке положення досить чітко визначає позицію суду в правових ситуаціях, коли один із учасників процесу (прокурор) за передбачених законом підстав самоусувається від участі в ньому, що робить судовий розгляд кримінальної справи безпредметним.

Закон не встановлює, з якого моменту прокурор може відмовитись від підтримання державного обвинувачення в суді, а лише констатує, що при такій відмові суд своєю ухвалою (постановою) закриває справу.

Таке рішення суду можливе лише у тому разі, коли потерпілий не бажає підтримувати обвинувачення [5, 550]. Вбачається, що така відмова можлива лише після закінчення судового слідства, коли розглянуті усі наявні докази та вичерпані їх можливості для доведення пред'явленого обвинувачення. Така позиція має відображення і в наказі Генерального прокурора України № 5 гн від 19 вересня 2005 р. “Про організацію участі прокурора у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення”, що державний обвинувач має право змінити в суді пред'явлене обвинувачення чи відмовитись від нього лише за наявності підстав, установлених за результатами судового слідства [8].

Відмова прокурора від державного обвинувачення відбиває одну із сторін самостійності прокурора, реалізацією положень про неприпустимість нав'язування прокурору – учаснику судового розгляду позиції, з якою він не згоден, свідчить про автономність його позиції щодо такого обвинувачення, яке він порушив проти особи, притягнутої до кримінальної відповідальності [2, 10–11].

Така відмова повинна бути мотивована (наявні докази не дозволяють постановити обвинувальний вирок) не менш ретельно, ніж висновки прокурора про винуватість підсудної особи. Зміст і структура промови прокурора при відмові від державного обвинувачення (і проголошенні постанови про відмову) залежить від підстав такої відмови. Прокурор повинен критично оцінити докази, що представлені досудовим слідством у підтвердження обвинувачення, і ті, що встановлені в ході судового розгляду і свідчать про його необґрунтованість. Вбачається, що державному обвинувачеві у своєму виступі потрібно розкрити перед учасниками судового процесу значення норм кримінально-процесуального закону (ст. 264 КПК) та Закону України “Про прокуратуру” (ст. 36), котрі зобов'язують його відмовитись від обвинувачення, що не знайшло свого підтвердження в суді, роз'яснити сутність і зміст принципу презумпції невинуватості та його ролі в оцінці доказів.

Так, при виявленні в судовому розгляді кримінальної справи відсутності події злочину, прокуророві у побудові відмови від державного обвинувачення слід виходити з того, що підставою для відмови є відсутність хоча б одного з елементів, який визначає поняття злочину (супільна небезпека, протиправність, вина, карність). Підставою для відмови є також відсутність у діянні підсудного елементів складу злочину (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона). А при відмові прокурора від державного обвинувачення у зв'язку недоведеністю участі підсудного у вчиненні злочину, прокурор має звернути увагу на те, що подія злочину мала місце, в його вчиненні обвинувачувалася конкретна особа, однак доказів винуватості не здобуто або наявні у справі докази є сумнівними, неконкретними, тому не дають підстав для висновку про винуватість цієї конкретної особи.

Як слушно відзначають В.Т. Маляренко і І.В. Вернидубов, в структуру мотивувальної частини постанови повинні включатися: викладення фактичних обставин справи так, як вони були встановлені досудовим слідством; висновок про непідтвердження обвинувачення в суді – про відмову від підтримання державного обвинувачення; причини та умови необґрунтованого притягнення особи як обвинуваченого, пропозиції про подальшу долю справи [7, 31].

Однак прогалиною в законодавстві є невизначеність у тому, яку позицію повинен зайняти суд, якщо державний обвинувач не у повному обсязі, а частково відмовиться від обвинувачення, пред'явленого підсудному на досудовому слідстві, чи запропонує м'якшу, ніж вказано в обвинувальному висновку, кваліфікацію діянь підсудного, проти чого потерпілий буде заперечувати? Яку суд має зайняти позицію, якщо на його думку повна або часткова відмова державного обвинувача від підтримання державного обвинувачення є помилковою і не відповідає встановленим в суді у справі обставинам? Саме ж прокурор, як представник держави обстоює позицію держави стосовно обвинувачення, котра відповідає

фактичним обставинам справи. При відмові прокурора від державного обвинувачення його функції не можуть перекладатися на суд, діяльність якого не направлена на обґрунтування чи формулювання обвинувачення. Тому відмова прокурора від обвинувачення має бути перешкодою для подальшого розгляду справи, адже припинення функціонування такого елемента кримінально-процесуальної системи, як державний обвинувач має бути підставою (за умови дотримання спеціальних кримінально-процесуальних процедур) і до припинення функціонування системи, тобто перервання розвитку судового розгляду кримінальної справи.

Однією з суттєвих проблем є відсутність дефініції процесуального статусу прокурора після відмови від державного обвинувачення, питання зводиться до того, чи залишається прокурор державним обвинувачем у даному випадку при подальшому розгляді кримінальної справи та чи потрібна його участь у судовому розгляді після повної відмови від державного обвинувачення? Слід погодитись з позицією окремих авторів, що “проголосивши постанову про повну відмову від державного обвинувачення, він (прокурор) перестав бути державним обвинувачем, оскільки вже немає державного обвинувачення” [7, 37]. М.Й. Курочка та П.М. Каркач, також підтримуючи таку пропозицію, зазначають, що “коли прокурор проголосив постанову про відмову від підтримання державного обвинувачення і передав її до суду, він уже не є державним обвинуваченим і має право залишити судові засідання й не виголошувати ніяких промов” [6, 223].

Вважаємо, що процесуальний статус прокурора після його відмови від державного обвинувачення в суді потребує чіткого законодавчого визначення.

Стосовно правових наслідків відмови прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді – логічним є закриття кримінальної справи. Однак наступною прогалиною чинного національного кримінально-процесуального закону є невизначеність позиції, чи є відмова про-

курора від обвинувачення підставою для реабілітації підсудного? Деякою мірою це питання вирішено в кримінально-процесуальному законодавстві наших сусідніх держав, хоча і не однаково. Так, наприклад, згідно з ч. 4 ст. 246 КПК Російської Федерації (далі – РФ), якщо державний обвинувач в ході судового розгляду дійде переконання, що наявні в кримінальній справі докази не підтверджують пред’явлене підсудному обвинувачення, він має відмовитись від обвинувачення і викласти суду мотиви відмови. І повна чи часткова відмова від обвинувачення в ході судового розгляду тягне за собою закриття кримінальної справи чи кримінального переслідування (в чинному кримінально-процесуальному законодавстві України поняття “кримінальне переслідування” взагалі не закріплене) повністю чи у відповідній його частині (п. 1 і 2 ч. 1 ст. 24 і п. 1 і 2 ч. 1 ст. 27 КПК РФ) [4, 48, 108, 109]. – у зв’язку з непричетністю підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні злочину чи у зв’язку із закриттям кримінальної справи (ст. 6 КПК України) [5, 21–23]. Тобто від рішення прокурора про відмову від обвинувачення залежить закриття кримінальної справи як з реабілітуючих, так і з нереабілітуючих підстав.

У ч. 8 ст. 293 КПК Республіки Беларусь (далі – РБ) закріплено положення, згідно з яким прокурор може відмовитись від підтримання державного обвинувачення до початку судового слідства, за умови, що від обвинувачення відмовиться і потерпілий. Тоді суд своєю ухвалою (постановою) закриває провадження у кримінальній справі за відсутності в діянні складу злочину (п. 2 ч. 1 ст. 29 КПК РБ) [9, 40–41, 241]. І якщо така заява державним обвинувачем і потерпілим заявлена в процесі судового слідства або після його закінчення, суд виносить виправдувальний вирок. Тобто у першому випадку суд закриває справу з реабілітуючих підстав, а в другому – виносить виправдувальний вирок.

На відміну від наведеного, чинний КПК України взагалі не містить положення про реабілітацію. Але в проекті нового

КПК України в досліджуваних випадках передбачено поняття “реабілітація”, однак у переліку підстав для реабілітації відсутня така підстава, як відмова прокурора в суді від державного обвинувачення. Хоча вбачається, що при відмові прокурора від обвинувачення можливе винесення судом ухвали (постанови) з такою мотивацією.

Як зазначалося вище, відмова прокурора від обвинувачення може бути як повною, так і частковою. Вона породжує багато як теоретичних так і тактичних проблемних питань, а саме: доля обвинувачення взагалі і державного – у тому числі; вплив відмови прокурора від державного обвинувачення на позицію суду і подальшу долю кримінальної справи; сутність захищеності прав і законних інтересів підсудного, потерпілого, цивільних позивача і відповідача, а також інших учасників процесу. “Виділення цих двох різновидів відмови прокурора від обвинувачення, – зазначає В.С. Зеленецький, – цілком закономірно, оскільки воно точно відбиває якісне визначення об’єктів, що спростовуються, і повністю відповідає попередній практиці” [2, 56].

Правові наслідки обох видів відмови прокурора від державного обвинувачення різняться між собою тим, що в першому випадку обвинувачення з підсудного знімається взагалі, а в другому – воно продовжує мати місце, але вже у скороченому, урізаному обсязі. Відмова прокурора від обвинувачення відповідно до принципу змагальності, якщо тільки функцію підтримання обвинувачення не переймає на себе потерпілий, є обов’язковою для суду – суд повинен закрити справу. Якщо ж прокурор відмовився від частини обвинувачення, суд закриває справу в цій частині [5, 524].

В.С. Зеленецький підставно стверджує, що призначенням суду в цій ситуації є “робити висновки не тільки про правоту сторін, які сперечаються, але й про правоту твердження кожної з них, у тому числі і тверджень прокурора про нікчемність обвинувачення, про відсутність підстав для продовження здійснення правосуддя навіть за відсутності спору між сторонами” [2, 92]. Він же вказує про те, що правові наслідки відмови прокурора від державного

обвинувачення наступають для підсудного і потерпілого, і що вони не можуть бути протилежні тим, що настають в результаті здійснення прокурором державного обвинувачення в суді, що специфіка таких наслідків, які настають, зумовлюється не обов’язковістю такої відмови для суду [2, 102]. Тобто якщо до відмови прокурора від обвинувачення державний обвинувач і захисник є супротивниками, то з відмовою прокурора від державного обвинувачення його ставлення до обвинувачення стає негативним. Таку ситуацію В.М. Савицький вважає парадоксальною, оскільки “сторона обвинувачення і сторона захисту, діючи фактично в одному напрямі, разом намагаються довести до суду необхідність виправдання підсудного, оскільки в противному випадку йому загрожує обвинувальний вирок. У підсумку... спір сторін поступається місцем їхнім погодженим діям перед лицем потенційного процесуального супротивника [10, 365-366].

Таким чином, можна підсумувати, що відмова прокурора від обвинувачення сприяє здійсненню функції захисту підсудного і навпаки, щодо потерпілого (який також представляє обвинувачення в суді), ускладнює захист його прав.

Ми частково торкалися питання реабілітації підсудного у зв’язку з відмовою державного обвинувача від обвинувачення, коли саме він має таке право, на які види і в якому обсязі? У чинному КПК України відсутнє положення про реабілітацію. В проектах нового КПК вже передбачається таке поняття, як реабілітація, яке зводиться до того, що її підставами є постанова або ухвала суду про закриття кримінальної справи з реабілітуючих підстав та виправдовувальний вирок суду. Перелік підстав в своїй основі зводиться до наступного: а) відсутність події злочину, з приводу якого була порушена кримінальна справа; б) діяння, вчинене підсудним, не є злочином; в) не доведена участь підсудного у вчиненні злочину; г) підсудний не причетний до вчинення злочину.

Цей перелік слід доповнити і такою підставою, як відмова прокурора від державного обвинувачення, а в новий КПК включити статтю наступної редакції:

“Якщо в результаті судового розгляду кримінальної справи прокурор, який бере в ньому участь, дійде висновку, що дані судового слідства не підтверджують пред’явленого підсудному обвинувачення, він зобов’язаний відмовитися від підтримання обвинувачення, з викладенням в своїй постанові мотивів такої відмови.

Суд зобов’язаний роз’яснити потерпілому та його представнику їх право вимагати продовження судового розгляду справи і їх право підтримувати обвинувачення.

При відмові прокурора від обвинувачення до початку судового слідства, у разі відмови від обвинувачення також і потерпілого та його представника, суд своєю постановою (ухвалою) закриває справу.

Список літератури:

1. Закон України “Про прокуратуру” // Вісник прокуратури. – 2001. – № 6.
2. **Зеленецький В.С.** Отказ прокурора от государственного обвинения. Учеб. пособие. – Харьков: Юрид. ин-т, 1979. – 116 с.
3. Конституція України. – К.: Преса України, 1997. – 80 с.
4. Комментарий к уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации. – М.: НОР-МА, 2003. – 1040 с.
5. Кримінально-процесуальний кодекс України. Наук.-практ. коментар / За ред. В.Т. Маляренка, В.Г. Гончаренка. – К.: Форум, 2003. – 940 с.
6. **Курочка М.Й., Каркач П.М.** Прокурорський нагляд в Україні. Підручник / За ред. Е.О. Дідоренка. – К.: Центр навч. літ-ри, 2005. – 424 с.
7. **Маляренко В.Т., Вернидубов І.В.** Про відмову прокурора від підтримання державного обвинувачення в суді та її правові наслідки // Вісник Верховного Суду України. – 2002. – № 4.
8. Наказ Генерального прокурора України № 5 від 19 вересня 2005 р. “Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення”.
9. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь. – Минск: Ураджай, 2001. – 337 с.
10. **Савицкий В.М.** Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве. – М.: Наука, 1975. – 383 с.

РЕЗЮМЕ

Стаття посвящена особливостям и правовым последствиям института отказа прокурора от государственного обвинения при исполнении им конституционной функции – поддержание государственного обвинения в суде, необходимости его законодательного совершенствования.

SUMMARY

The article deals with the peculiarities and the result of the legal institute procurator’s refusal from state accusation in the performance of his constitutional function – supporting of state accusation in the court of justice, the necessity of its legislative perfection.

Рекомендовано кафедрою кримінального процесу та криміналістики

Подано 29.09.08